

▲ لایحه قانونی تأسیس بانک ساختمانی و اساسنامه آن از طرف دکتر محمد مصدق به تصویب رسید.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

سیر تحول بانکداری در ایران

بخش هشتم

بانک ملی ایران محور گردید و این بانک ضامن عملیات صندوق قلمداد شد. همچنین، پیش‌بینی شد که هرگاه دامنه عملیات صندوق به اندازه‌ای وسعت یابد که تبدیل آن به یک بنگاه مستقل مقتضی شود، پس از تصویب هیأت دولت در مورد تفکیک آن اقدام شود. به کار گرفتن وجوه پس‌انداز هم می‌بایست طبق آیین‌نامه‌ای باشد که

ادامه بررسی سیر تحول دیگر بانک‌ها را در همان دوره زمانی ملاحظه می‌فرمایید.

صندوق پس‌انداز ملی

به موجب قانون مصوب سال ۱۳۱۸، برای رایج کردن پس‌انداز و تشویق پس‌اندازکنندگان، صندوق پس‌انداز ملی تأسیس شد و اداره آن به

تاکنون علاوه بر شرح چگونگی پیدایش و تحول بانکداری در جهان و ظهور بانکداری ملی در کشورمان، به اختصار به چگونگی تأسیس و فعالیت بانک‌های سپه، ملی، کشاورزی و رهنی ایران در سال‌های پیش از انقلاب پرداخته‌ایم و اینک با استفاده از مندرجات کتاب بانک و بانکداری در ایران - اثر همکارمان اکبر پیروفر -

به تصویب هیأت وزیران می‌رسد. صندوق می‌بایست به پس‌اندازهای کمتر از پنج هزار ریال چهار درصد و به بیش از پنج هزار ریال تا بیست هزار ریال سه درصد در سال سود بپردازد و به مازاد بیست هزار ریال سود تعلق نمی‌گرفت.

در همان سال، آیین‌نامه صندوق پس‌انداز ملی به تصویب هیأت وزیران رسید. از مشخصات این آیین‌نامه این بود که هر کس می‌توانست به نام خود یا به نام دیگران حساب باز کند. ضمناً به نام هر نفر بیش از یک حساب نمی‌توان باز کرد. اشخاص حقوقی هم نمی‌توانند به نام خود حساب پس‌انداز باز کنند، ولی ممکن است به نام کارمندان خود یا دیگران پس‌انداز نمایند که در این صورت، حساب در اختیار شخصی خواهد بود که حساب به نامش باز شده است. در این آیین‌نامه افتتاح حساب پس‌انداز مخصوص برای مصارف معینی مانند خرید خانه یا اثاثه ساختمان و غیره پیش‌بینی شده بود که اقساط و مدت پس‌انداز می‌بایست قبلاً با موافقت صندوق تعیین شده باشد و پس از پرداخت تمام اقساط، وجوه پس‌انداز با اطلاع صندوق به مصرفی که قبلاً تعیین گردیده، برسد. همچنین، پیش‌بینی شده بود که در نیمه اول اسفند ماه هر سال هفتاد و پنج درصد از سود ویژه صندوق به عنوان جایزه بین پس‌اندازکنندگان و به طور قرعه تقسیم شود. به موجب ماده واحده مصوب سال ۱۳۲۲ هم مقرر شد که نرخ بهره وجوه پس‌انداز ملی به هر مبلغ که باشد، به پیشنهاد مدیرکل بانک ملی و تصویب شورای عالی بانک ملی تعیین بشود. در سال ۱۳۲۵ به موجب مصوبه هیأت وزیران، صندوق پس‌انداز ملی مکلف شد که وجوه پس‌انداز را منحصرراً در بانک ملی تودیع (ایداع) کند و بهره آن را از قرار نرخ‌ی که به تصویب شورای عالی بانک ملی ایران می‌رسد، دریافت دارد و نیز آیین‌نامه قبلی مصوب هیأت وزیران ملغی و مقرر شد که بانک ملی آیین‌نامه‌های لازم برای اجرای قانون را تهیه کند و پس از تصویب شورای عالی بانک ملی اجرا نماید و در نتیجه، فعالیت صندوق پس‌انداز طبق آیین‌نامه مصوب شورای عالی بانک ملی انجام می‌گرفت.

در حال حاضر، با توجه به قانون عملیات بانکی بدون ربا (ماده ۳) حساب پس‌انداز، سپرده قرض‌الحسنه می‌باشد و در نتیجه، سودی به صاحبان سپرده تعلق نمی‌گیرد و سپرده‌گذاران

می‌توانند از امتیازهای مقرر در ماده ۶ قانون استفاده کنند.

لازم به ذکر است که افتتاح حساب پس‌انداز خاص بانک ملی ایران نبوده و بانک‌هایی که بعد از تأسیس صندوق پس‌انداز ملی تشکیل یافته‌اند، اقدام به افتتاح حساب‌های مشابه سودده نموده‌اند و اکنون هم پس‌انداز یکی از

● موسسه رهنی دولت ایران در سال ۱۳۰۷ از وزارت دارایی منفک شد و به بانک ملی ایران پیوست و از سال ۱۳۱۸ هم به عنوان "بانک کارگشایی" به فعالیت‌های خود ادامه داد.

انواع سپرده قرض‌الحسنه (بدون سود) معمول به بانک‌هاست.

بانک کارگشایی

در مورد بانک کارگشایی که اداره کردن آن با بانک ملی ایران می‌باشد، یادآور می‌شود که بررسی‌های انجام یافته حاکی از این است که زمانی مؤسسات رهنی مجاز به معاملات رهنی اموال منقول در ایران بوده‌اند. حسب ضوابط مربوط به سال‌های ۱۳۰۵ و ۱۳۰۷ ایجاد مؤسسه رهنی می‌بایست با اجازه وزارت تجارت وقت باشد. حداکثر سرمایه هر مؤسسه رهنی هم ده هزار تومان تعیین شده بود. مؤسسات رهنی مکلف شده بودند که قبل از شروع به معاملات، اجازه‌نامه وزارت تجارت را در اداره ثبت اسناد به

● بانک بازرگانی ایران در پایان سال ۱۳۵۶ بالغ بر ۳/۵ میلیارد ریال سرمایه پرداخت شده داشت که ۹۹/۴ درصد آن متعلق به اشخاص حقیقی ایرانی بود.

ثبت برسانند و تشکیل مؤسسه رهنی به صورت شرکت هم مجاز بوده است. مؤسسات رهنی مکلف به نگهداری دفاتر تجاری بودند. این مؤسسات فقط می‌توانستند اشیای منقول را به رهن بگیرند. مدت رهن هم یک سال تعیین شده بود. مدت پرداخت اقساطی دین نمی‌بایست بیش از چهارده ماه باشد. در غیر این صورت،

یعنی عدم پرداخت در مدت مقرر، مال مرهونه حراج می‌شد. در موقع استقراض، وام‌گیرنده می‌بایست به مدیر مؤسسه وکالت بدهد که اگر در مدت یک سال وجه استقراضی را رد ننمود، مدیر مؤسسه مال را فروخته و طلب مؤسسه را به انضمام حقوق مقرر در آیین‌نامه استیفا نماید و بقیه را در صورتی که وام‌گیرنده یا قائم‌مقام قانونی ظرف پنج سال مطالبه و دریافت ننمود، به بلدیة محل برای کمک و نگهداری فقرا انتقال دهد. میزان حق‌الحفاظه در کلیه معاملات حداکثر تومانی دو شاهی در ماه (دوازده درصد در سال) تعیین شده بود.

طبق قانون مصوب سال ۱۳۰۵ بنگاهی به نام «موسسه رهنی دولتی ایران» از محل ذخیره صندوق بازنشستگی کارمندان دولت به وجود آمد. این مؤسسه که تا سال ۱۳۰۷ تحت نظر وزارت دارایی اداره می‌شد، طبق قانون اجازه تأسیس بانک ملی ایران به این بانک واگذار شد و یکی از سازمان‌های تابعه آن محسوب گردید و از سال ۱۳۱۸ به بانک کارگشایی موسوم شد.

این بانک به موجب تصریح در قانون اساسنامه بانک ملی ایران^(۱) توسط بانک مذکور اداره می‌شده و در حال حاضر نیز طبق بند ۲۳ ماده ۶ اساسنامه بانک ملی ایران، مصوب مجمع عمومی بانک‌ها اداره آن با بانک ملی ایران است. طبق آیین‌نامه معاملات بانک کارگشایی که مرجع تصویب قبلی آن شورای عالی بانک ملی ایران بوده، این بانک در قبال گرو گرفتن بعضی از اموال منقول از قبیل جواهرات و فرش دست‌بافت و غیره مجاز به دادن وام بوده و اشیایی که برای گرو گذاشتن ارائه می‌شود، توسط ارزیابان بانک ارزیابی می‌گردد. مدت معامله معمولاً یک سال است و پس از انقضای این مدت، دو ماه هم برای تجدید یا تخریص گروگان مهلت داده می‌شود.

همانطور که اشاره شد، مرجع قبلی تصویب آیین‌نامه معاملات بانک کارگشایی، شورای عالی بانک ملی ایران بود، ولی در حال حاضر، مرجع آن مشخص نیست، ولی با توجه به بند ۲۳ ماده ۶ اساسنامه فعلی بانک ملی ایران که تصریح دارد به این که اداره کردن بانک کارگشایی طبق مقررات و آیین‌نامه‌های مربوط با بانک ملی ایران است، و اداره کردن آن با بانک و تصویب آیین‌نامه دو امر جدا از هم می‌باشند و از طرف دیگر، طبق ماده ۶ لایحه قانونی اداره امور بانک‌ها تصویب آیین‌نامه‌های مالی و اداری و

معاملات بانکها در صلاحیت مجمع عمومی بانکها می‌باشد و بانک کارگشایی نیز عنوان بانک را دارد و با توجه به لایحه قانونی متمم لایحه قانونی اداره امور بانکها که بانک ملی ایران را نیز مشمول لایحه قانونی اداره امور بانکها دانسته است، می‌توان اظهار عقیده نمود که در حال حاضر، اصلاح یا تصویب آیین‌نامه معاملات بانک کارگشایی نیز در صلاحیت مجمع عمومی بانکهاست. ضمناً باید دقت داشت که در مورد تعیین نرخ حق الحفظه و کارمزد دریافتی بانک کارگشایی، قوه مقننه نیز مداخله داشته است (از جمله قانون تعیین نرخ حق الحفظه بانک کارگشایی، مصوب سال ۱۳۳۵)^(۲) لہذا رعایت جوانب امر در تعیین مرجع تصویب‌کننده آیین‌نامه معاملات بانک کارگشایی ضروری به نظر می‌رسد.

بانک صنعتی و معدنی ایران

به موجب ماده ۴ از قانون متمم بودجه سال ۱۳۲۱ به دولت اجازه داده شد که هر یک از کارخانه‌ها و بنگاه‌های صنعتی و معدنی و بازرگانی و کشاورزی خود را که مقتضی بدانند، طبق اصول بازرگانی اداره و بهره‌برداری نمایند. لذا در اجرای این مصوبه در ۱۷ فروردین ۱۳۲۵ تصویب‌نامه‌ای از هیأت وزیران گذشت که به موجب آن، بانک صنعتی و معدنی ایران تأسیس شد. متن تصویب‌نامه چنین است:

۱- به وزارت بازرگانی و پیشه و هنر اجازه داده می‌شود برای اداره امور کارخانه‌ها و مؤسسات صنعتی و معدنی و بهره‌برداری آن‌ها مؤسسه‌ای به نام «بانک صنعتی و معدنی ایران» مطابق اساسنامه پیوست که مشتمل بر ۲۸ ماده است، تأسیس نموده، طبق مقررات به ثبت برساند.

۲- از تاریخ اجرای این تصویب‌نامه، کلیه مقررات و تصویب‌نامه‌های مربوط به طرز اداره بنگاه‌های صنعتی به صورت بازرگانی الغا می‌شود و کلیه امور تشکیلاتی و استخدامی تابع مقرراتی خواهد بود که بر طبق اساسنامه بانک تهیه خواهد شد.

۳- کارخانه‌ها و مؤسسات صنعتی و معدنی که به وسیله این بانک اداره و بهره‌برداری خواهند شد، عبارتند از: کارخانه‌های سیمان، کارخانه‌های نساجی، کنسروسازی بندرعباس شماره ۵، ذوب مس، گلیسرین، کربنات دو سود

(امین آباد و هشتگرد) گودران، قیراندود شیرگاه، روغن‌کشی ورامین، کارخانه‌های دیگر از قبیل مازوت و غیره...

به این ترتیب، همه کارخانه‌های تابع وزارت بازرگانی و پیشه و هنر وقت در اختیار بانک صنعتی و معدنی ایران قرار گرفتند و پس از انحلال بانک نامبرده، به سازمان برنامه وقت

● در سال ۱۳۲۱ تمام کارخانه‌های تابع وزارت بازرگانی و پیشه و هنر وقت در اختیار بانک صنعتی و معدنی ایران قرار گرفتند.

ملحق شدند.

بانک عمران

بانک عمران بدواً به استناد فرمان مورخ ۷ بهمن ۱۳۲۹ شاه با نام «شرکت سهامی بانک عمران و تعاون روستایی» تشکیل یافت و سپس به موجب فرمان مورخ ۱۲ مهر ماه ۱۳۴۰ در عداد موقوفات خاندان پهلوی (بنیاد پهلوی سابق) قرار گرفت و طبق اساسنامه اصلاحی به نام «شرکت سهامی عام بانک عمران» نامیده شد. طبق اساسنامه مذکور، موضوع بانک تصدی به امور بانکداری به طور عام و بالاخص کمک به تأسیس شرکت‌های مفید به حال کشاورزان و بهبود زندگی آن‌ها بود. مدت فعالیت این بانک نامحدود. سرمایه آن ۵۰۰ میلیون ریال و سهام آن با نام بوده است. طبق اساسنامه، سهام بانک

● بانک ساختمانی در سال ۱۳۴۲ عملیات بانکی خود را قطع کرد و به عنوان سازمان مسکن به فعالیت پرداخت.

می‌بایستی همواره در مالکیت اتباع کشور ایران باشد. هیأت مدیره بانک مرکب از شش نفر بود که از بین صاحبان سهام انتخاب می‌شدند و شورای عالی بانک هم مرکب از هفت نفر از شخصیت‌های مطلع و بصیر در امور مالی و اقتصادی و بانکی بود که از طرف مجمع عمومی عادی صاحبان سهام انتخاب می‌شدند. هیأت مدیره نیز از بین خود یک نفر را به عنوان

مدیرعامل انتخاب می‌کرده است.

سرمایه این بانک در پایان سال ۱۳۵۶ بالغ بر ۴ میلیارد ریال و تماماً پرداخت شده و متعلق به بنیاد پهلوی سابق بوده است. این بانک در پایان سال ۱۳۵۶ در تهران ۱۱۹ شعبه و در شهرستان‌ها ۱۵۵ شعبه و یک شعبه نیز در خارج از کشور (دوبی) داشته و کل کارکنان آن بالغ بر ۲۴۹۹ نفر بوده‌اند.

در اجرای امر ملی شدن و ادغام بانک‌ها، بانک مزبور و چند بانک دیگر بانک ملت را تشکیل دادند.

بانک بازرگانی ایران

بانک بازرگانی ایران در سال ۱۳۲۸ تأسیس شده و طبق اساسنامه مصوب دویت و شصت و دومین جلسه شورای پول و اعتبار، مورخ ۵۱/۱۲/۱ موضوع بانک اقدام و اشتغال به هر نوع عملیات بانکداری و معاملات بانکی در ایران و خارج از ایران طبق مفاد اساسنامه و قوانین و مقررات جاری وقت بوده است. سرمایه این بانک ۱۵۰۰ میلیون ریال و تماماً پرداخت شده و منقسم به یک صد و پنجاه هزار سهم ده هزار ریالی با نام بوده است.

سرمایه بانک کلاً متعلق به بخش خصوصی ایرانی بود و در پایان سال ۱۳۵۶ بالغ بر ۳۵۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰ ریال سرمایه داشت که کلاً پرداخت شده بود. درصد نسبت سهامداران در همان تاریخ عبارت بوده از:

- اشخاص حقیقی ایرانی ۹۹/۴ درصد

- اشخاص حقوقی ایرانی ۶ درصد

بانک بازرگانی ایران در پایان سال ۱۳۵۶ در

تهران ۱۰۲ شعبه و در شهرستان‌ها ۱۴۰ شعبه و در خارج از کشور ۲ شعبه داشته (هامبورگ و لندن). جمع کارکنان بانک نیز بالغ بر ۳۰۸۱ نفر بوده است.

در اجرای امر ملی شدن و ادغام بانک‌ها، بانک تجارت از ادغام بانک بازرگانی و چند بانک دیگر تشکیل یافته است.

بانک ساختمانی

بر طبق قانون اعطای اختیارات، مصوب بیستم مرداد ماه ۱۳۳۱، لایحه قانونی تأسیس بانک ساختمانی و اساسنامه آن مشتمل بر ۲۵ ماده و ۷ تبصره از طرف زنده یاد دکتر محمد

بانک توسعه صادرات ایران

آیامی دانید:

۴۵ درصد کارکنان

اگزیم بانک ایران (بانک

توسعه صادرات ایران)

مدرک لیسانس و یا

بالاتر از آن را دارند؟

دفتر مرکزی:

تهران - خیابان خالد اسلامبولی - پهن کویچه بیست

و یکم - شماره ۱۲۹۹ کدپستی ۱۵۱۳۹

صندوق پستی شماره ۵۹۶۴-۱۵۸۷۵

فکس: ۸۷۱۶۹۷۹

تلفن: ۸۷۲۵۱۴۰

سوئیفت: EDBIIRTH

تلفن: EDBI IR ۲۲۶۸۹۵

واگذار شده از طرف بانک به افراد.

۴- تأسیس دفاتر فنی برای تهیه نقشه‌های شهرسازی و ساختمانی و راهنمایی‌های فنی و نظارت در مقابل حق الزحمه متناسب.

۵- دادن وام برای مدتی که از ۱۵ سال تجاوز ننماید، به صورت مصالح با بهره مناسب به منظور ساختمان در اراضی واگذاری بانک به اشخاص در قبال وثیقه شش‌دانگ اصل ساختمان و زمین و یا در برابر تضمین بانک معتبر و پذیرفتن پول به حساب سپرده ثابت با بهره یا بدون بهره.

۶- انجام سایر معاملات بانکی و خرید زمین به منظور ساختمان و فروش و واگذاری به اشخاص با تصویب مجمع عمومی بانک.

۷- خرید و فروش و تهیه مصالح ساختمانی.

طبق لایحه قانونی مورخ ۵ بهمن ماه ۱۳۳۱ کلیه وجوه حاصله از فروش اراضی یوسف‌آباد و سهمی دولت از قنات یوسف‌آباد و بقیه اراضی یوسف‌آباد که تا تاریخ ۵ بهمن ماه ابلاغ و واگذاری آن به نام کارمندان دولت صادر نشده بود، به بانک ساختمانی منتقل شد.

به موجب ماده ۳ قانون تأسیس وزارت آبادانی و مسکن، مصوب اسفند ماه سال ۱۳۴۲ نیز بانک ساختمانی مکلف شد که ظرف سه ماه از تاریخ تصویب قانون مذکور، کلیه عملیات بانکی خود را به تشخیص شورای پول و اعتبار طبق بند ۲ ماده ۵۸ قانون بانکی و پولی کشور قطع کند.

بانک مزبور پس از قطع عملیات بانکی، به نام «سازمان مسکن» و به صورت یکی از مؤسسات تابعه وزارت آبادانی و مسکن مسوول اجرای طرح‌های ساختمانی و تهیه مسکن شد و با این ترتیب، بانک ساختمانی از نظام بانکی کشور حذف شد.

ادامه دارد

زیر نویس‌ها

(۱) بند یک ماده ۱۹ قانون اساسنامه بانک ملی ایران، مصوب سال ۱۳۳۹.
(۲) تبصره ۵ ماده ۷ قانون تثبیت پستوانه اسکانس، مصوب سال ۱۳۳۳: حق الحفاظه و کارمزد بانک کارگشایی که در مقابل اموال منقول به هر عنوان از وام‌گیرنده دریافت می‌دارد، تا مبلغ ده هزار ریال از صدی یک و نسبت به مازاد از صدی ۲ نباید تجاوز نماید.

مصدق به تصویب رسید. طبق لایحه مورد بحث، بانک مزبور به مدت نامحدود و به صورت شرکت سهامی که مرکز اصلی آن تهران بوده، تشکیل یافت. سرمایه بانک ۱۵۰ میلیون ریال تعیین شد که به یک هزار و پانصد سهم یکصد هزار ریالی به شرح زیر تقسیم می‌شد:

الف- ۱۷ قطعه اراضی موات اطراف تهران که طبق لایحه قانونی مصوب ۲۸ مرداد ۱۳۳۱ ثبت آن به عمل آمده، به انضمام چاه عمیق که به موجب تصویب‌نامه شماره ۱۹۷۶۶ مورخ ۳۱/۷/۲۱ هیأت وزیران در آن احداث شده و متعلق به وزارت کشاورزی است، جمعاً به مساحت ۱۵ میلیون مترمربع و به ارزش ۱۲۰ میلیون ریال.

ب- اراضی نازی‌آباد به مساحت ۲۳۶۹۵۰۰ مترمربع و چاه عمیق و قنات موجود در آن، جمعاً به ارزش ۳۰ میلیون ریال متعلق به

● در نیمه اول اسفند ماه هر سال معادل ۷۵ درصد از سود ویژه صندوق پس‌انداز ملی به عنوان جایزه براساس تسریع بین پس‌اندازکنندگان تقسیم می‌شود.

شرکت سهامی بیمه ایران که تمام آن پرداخت شده است.

تشکیلات بانک ساختمانی عبارت بوده از: مجمع عمومی صاحبان سهام، هیأت مدیره و هیأت بازرسی.

نماینده سهام وزارت کشاورزی در مجمع عمومی این بانک با وزیر کشاورزی و سهام شرکت سهامی بیمه ایران با رئیس هیأت مدیره شرکت بیمه بوده است.

وظایف و عملیات بانک ساختمانی هم چنین تعیین شده بود:

۱- نقشه برداری و تقسیم زمین با رعایت اصول شهرسازی و فروش آن‌ها با شرایطی که در آیین‌نامه پیش‌بینی خواهد شد.

۲- اقدام به ساختن خانه و ابنیه و اراضی متعلق به بانک و واگذاری عین یا منافع آن‌ها به اشخاص تحت شرایط مطابق آیین‌نامه.

۳- ساختمان ابنیه در اراضی تقسیم شده متعلق به بانک و یا متعلق به دولت و دستگاه‌های وابسته به دولت و شهرداری‌ها به نحو حق‌العمر کار و همچنین، در اراضی